

УДК 343.3/.7(477)

Григорій Крайник,

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального права

Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого

МОТИВИ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНІХ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ

У статті проаналізовано поняття мотиву вчинення злочину як ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. Наведено аргументи на користь наукової позиції, що мотиви злочину як внутрішне спонукання до вчинення злочину стосуються не лише умисних, а й необережних злочинів. Обґрунтована точка зору автора, що класифікація мотивів вчинення злочину залежить від конструкції складу злочину.

Ключові слова: мотив, суб'єктивна сторона складу злочину, необережні злочини.

Розуміння людської поведінки, у тому числі й поведінки злочинця, залежить від того, що слід розуміти під мотивом вчинення злочину. У психології та юридичних науках досліджуються мотиви поведінки. Водночас термін «мотив» як у психології, так і в юридичних науках трактується неоднозначно.

Дослідження мотивів злочину проводили такі науковці як Ю. М. Антонян, П. С. Дагель, І. М. Даньшин, Д. П. Котов, О. М. Костенко, Н. Ф. Кузнецова, В. В. Лунєєв, А. В. Савченко, М. С. Таганцев, С. А. Тарапухін, І. Г. Філановський, І. Я. Фойницький та інші. Щодо мотивів необережних злочинів, то їх досліджували В. І. Антипов, В. І. Борисов, С. В. Гізімчук, Е. М. Зінченко, І. П. Лановенко, І. М. Тяжкова та інші.

Мотивом у психології пропонують вважати те, що спонукає діяльність людини, чому здійснюється така діяльність [1]. Мотив — те, що спонукає людину до діяльності і надає її діяльності осмисленості [2]. Інші дослідники визначають мотив як конкретизовану потребу, яка виявляється в тих чи інших предметах [3].

Мотив є елементом психіки особи та, у той самий час, — це відображення соціально набутих та зовнішніх факторів, що безпосередньо впливають [4], проявляється як «сплав» соціального та психологічного [5].

Мотив злочину — інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечної діяння та є його підставою. Мотив як психічний утвір, з погляду А. В. Савченка, — це не психічний процес, а вже певним чином сформоване психічне явище, яке може

складатися не тільки з якогось окремого психічного компонента, а й їх сукупності. У кожному конкретному злочині цю сукупність можуть створювати зовсім різні компоненти (психічні явища) [6]. Разом із тим, слід відмежовувати терміни «утворення» і «утвір». Утворення — це дія, а утвір — результат дії [7].

Мотив належить до ознак суб'єктивної сторони складу злочину. *Мотив вчинення злочину* — це внутрішнє спонукання до вчинення злочину, це рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого [8; 9].

Більш точне визначення мотиву вчинення злочину як ознаки суб'єктивної сторони складу злочину надано Л. М. Кривоченко, М. С. Магаріним, оскільки воно є зрозумілим, відповідає потребам практики. У свою чергу, визначення мотиву злочину, надане А. В. Савченком, на наш погляд, не є зрозумілим та прийнятним для правозастосувачів, досить неконкретне («мотив — інтегральний психічний утвір, ... це не психічний процес, а ... психічне явище»).

Мотив дає змогу зазначити, чому особа вчинила злочин [10]. Мотив відповідає на запитання: чому людина поводить себе так, а не інакше в обставинах, що склалися [11].

М. Й. Коржанський, А. В. Савченко та деякі інші науковці доводять, що *безмотивних злочинів немає, навіть необережних* [12; 13].

Дійсно, якщо говорити про мотив як внутрішнє спонукання, рушійну силу вчинення злочину, то у багатьох необе-

режніх злочинах мотив чітко виражений. Наприклад, *мотиви щодо діяння* — порушення правил безпеки дорожнього руху (ст. 286 КК): прагнення встигнути на роботу, зустріч тощо, бажання продемонструвати країці водійські навички (їзда зустрічною смugoю, обгони, віражі на поворотах тощо) та інші.

При цьому мотиви щодо наслідків у необережних злочинах відсутні, тому що суб'єкт злочину переважно або взагалі не передбачає можливості їх настання, або ж передбачає, проте розраховує на їх відвернення.

Окремі автори вважають, що мотиви вчинення злочину в усіх випадках є антисоціальними і негативними [14]. З такою думкою важко погодитися. З погляду А. В. Савченка, підґрунттям такого підходу є сплутування понять мотиву та мотивації злочину. Мотивація будь-якого злочину, хоча б необережного, завжди має суспільно негативний характер, оскільки відбуває недостатньо уважне ставлення особи до охоронюваних законом суспільних відносин. Однак сам по собі конкретний мотив вчинення необережного злочину може бути і позитивним [15].

М. І. Бажанов, К. М. Оробець та інші дослідники розділяють мотиви злочину на низькі та такі, що не мають низького змісту [16; 17; 18].

Поділяємо погляди П. С. Дагеля, В. І. Борисова, Н. В. Нетеси та деяких інших науковців про те, що доцільно викремлювати три групи мотивів: антигромадські (шкідливі або низькі), соціально нейтральні та соціально виправдані. Мотиви першої групи впливають на кваліфікацію злочинів та призначення покарання, мотиви другої не впливають, а мотиви третьої — тільки пом'якшують відповідальність [19]. Дійсно, такий поділ мотивів на зазначені три групи має не лише теоретичне, а й практичне значення, найповніше відображає кримінально-правовий підхід до розуміння мотивів злочину [20], тому заслуговує на підтримку. При цьому соціально виправдані мотиви стосуються лише діяння як невід'ємної ознаки злочину і винятково у злочинах із матеріальним складом.

Стосовно злочинів з формальним складом поділ мотивів злочину на низькі та такі, що не мають низького змісту, є доцільним.

В. І. Борисов зазначив, що більшість злочинних порушень правил безпеки на виробництві (70%) вчиняються суб'єктами за соціально виправданими та соціально нейтральними мотивами. Це такі мотиви: економія часу; швидше і краще виконання роботу; помилково сприйнята виробнича необхідність; невиправданий виробничий ризик; надія на свій досвід, правильні дії інших осіб або на сприятливий збіг обставин; економія фізичних сил, зумовлена втомою, хворобою робітника тощо. Для частини порушень правил безпеки на виробництві властиві антигромадські (шкідливі) мотиви (30%). Наприклад, коли службова особа, відповідальна за дотримання вимог техніки безпеки, свідомо ігнорує вимоги безпеки, вважає їх зайвим клопотом, непотрібною перешкодою в організації роботи [21].

До найбільш поширених мотивів порушень правил безпеки гірничих робіт, з погляду Е. М. Зінченка, належать помилково сприйняті виробничі інтереси або прагнення полегшити свої обов'язки та не обтяжувати себе створенням умов, що гарантують безпечне виконання таких робіт [22]. Негативної оцінки заслуговують не самі по собі мотиви, а засоби реалізації відповідних спонукань та суспільно небезпечні наслідки, що настали.

Деякі з антигромадських мотивів вчинення необережних злочинів співпадають з мотивами умисних злочинів, наприклад, хуліганські мотиви («прагнення показати силу», «полякати новачка» тощо), корисливі (порушення вимог безпеки у зв'язку з викраденням сировини, матеріалів, готової продукції) [23].

Часто умисне порушення зумовлене різного роду корисливими спонуканнями, бажанням виконати або перевиконати виробниче завдання будь-якими засобами, отримати премію, більше заробити, недисциплінованістю, розхлябаністю, зайвою самовпевненістю окремих працівників, а також іншими мотивами, що свідчать про намір вчинити злочинне діяння [24].

Дослідження матеріалів судової практики за ст. 272 КК показало, що мотивами порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою можуть бути: 1) помилково сприйняті виробничі інтереси; 2) прагнення полегшити свої обов'язки або намагання не обтяжувати себе створенням умов, що гарантують безпечне виконання таких

робіт; 3) бажання раніше завершити роботу тощо. Також при вчиненні злочину, передбаченого ст. 272 КК, трапляються усі з перелічених мотивів: негативні, нейтральні та позитивні [25].

Мотиви вчинення злочину повинні враховуватися при кримінально-правовій характеристиці злочину [26] незалежно від форми вини та від того, чи впливає мотив злочину на його кваліфікацію [27]. Зокрема мотиви злочинів впливають на суспільну небезпечність діяння, певним чином характеризують особу злочинця.

Наприклад, помилково сприйнятими виробничими інтересами керувався машиніст підземного електровоза А. Він, порушуючи «Правила безпеки у вугільних шахтах», не перевірив технічний стан електровоза, вийшов на лінію з несправними колодочними гальмами та почав виконувати роботу з підвищеною небезпекою; крім того, під час виконання робіт на електровозі перестали світити фари, однак А. продовжив експлуатацію електровоза, чим у суккупності створив загрозу реальній загибелі людей, заподіяння інших тяжких наслідків. Машиніста А. було засуджено за ч. 1 ст. 272 КК [28].

Щодо іншого мотиву — прагнення полегшити свої обов'язки або намагання не обтяжувати себе створенням умов, що гарантують безпечне виконання таких робіт, то вироком суду працівника було засуджено за те, що він не проінструктував особу з правил техніки безпеки, хоча повинен був це зробити [29].

Бажання раніше завершити роботу, як правило, поєднується з попереднім мотивом — прагненням полегшити свої обов'язки або намаганням не обтяжувати себе створенням умов, що гарантують безпечне виконання таких робіт. Так, службова особа Ж. була засуджена за те, що не проконтролювала роботи з кріпленням лави, не надала належного інструктажу працівникам, не була присутня протягом усього часу їх проведення (самовільно пішла через певний проміжок часу після початку робіт), хоча повинна була це зробити, і внаслідок цього було смертельно травмовано іншу особу, котра працювала під час проведення робіт з підвищеною небезпекою [30].

Мотиви порушення правил охорони праці, з погляду В. І. Борисова, не впливають на кваліфікацію злочину, однак їх

встановлення має важливе значення для оцінки суспільної небезпечності злочину та призначення покарання. Так, при призначенні покарання важливо встановити, чи керувалася особа помилково сприйнятими виробничими інтересами, наприклад, прагненням виконати всупереч правилам охорони праці виробниче завдання; бажанням надати кому-небудь допомогу; кар'єристськими спонуканнями; недбалим ставленням до усіляких заборон або їх частини тощо [31].

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства про злочини проти безпеки виробництва» [32] про мотиви вчинення злочину не йдеться взагалі.

Однак у перспективі вищим судовим інстанціям з приводу мотивів як порушень правил безпеки на виробництві необхідно надати додаткові роз'яснення [33]. Це саме стосується й інших необережних злочинів.

Якщо, наприклад, правила безпеки були порушені з мотивів досягнення позитивного виробничого результату — це може бути варіантом діяння, пов'язаного з ризиком. Питання про правомірність такої поведінки повинно вирішуватися за правилами ст. 42 КК.

Ступінь тяжкості вчинення злочину визначається, зокрема, цінністю об'єкта посягання, а також злочинними наслідками, способами вчинення злочину, формою вини, у тому числі й мотивом [34].

Отже, мотив злочину належить до ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Мотив злочину — це внутрішнє спонукання до вчинення злочину, це рушина сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого.

Мотиви притаманні не лише умисним, а й необережним злочинам (знання головного мотиву допоможе пояснити, чому вчинено діяння). Мотиви визначають спрямованість діяння та дають можливість пояснити, чому воно було вчинене, їх точне встановлення сприяє правильній кваліфікації злочинів.

Уперше доведено, що класифікація мотивів злочину залежить від конструкції складу злочину — у злочинах з матеріальним складом доцільно виокремлювати три групи мотивів: антигромадські (шкідливі або низькі), соціально ней-

тральні та соціально виправдані; у злочинах з формальним складом мотиви злочину поділяються на дві групи: низькі або такі, що не мають низького змісту (інша назва — антигромадські або соціально нейтральні). При цьому соціально виправдані мотиви стосуються, на наш погляд, лише діяння як невід'ємної ознаки злочину (а не іншої людської поведінки) і винятково у злочинах із матеріальним складом.

Мотиви вчинення злочину як одна з обставин, що впливає на призначення покарання, повинні бути з'ясовані у кожному конкретному випадку вчинення злочину, тому що допомагають вста-

новленню особливостей психічного ставлення суб'єкта злочину до вчиненого діяння та його наслідків. Крім того, без урахування мотивів вчинення злочину вирок суду не є повністю обґрунтованим, а в окремих випадках, коли мотиви вчинення злочину всупереч вимогам п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України «Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» [35] не встановлені та не доведені, важко говорити і про законність вироку, забезпечення і належну охорону прав учасників кримінального процесу.

ПРИМІТКИ

1. Основи психології : підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. — К. : Либідь, 1995. — С. 208.
2. Гамезо Н. В. Атлас по психологи. Информ.-метод. материалы к курсу «Общая психология» : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов / Н. В. Гамезо, Й. А. Домашенко. — М. : Просвещение, 1986. — С. 84.
3. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию / Г. С. Абрамова. — Екатеринбург : Деловая книга ; М. : Академия, 1995. — С. 92.
4. Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. И. Борисов. — Х., 1992. — С. 309.
5. Гилязев Ф. Г. Социально-психологические, уголовно-правовые и криминологические аспекты вины / Ф. Г. Гилязев. — Уфа, 1978. — С. 29.
6. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. — К. : Атика, 2002. — С. 14.
7. Олійник І. С. Російсько-український словник / І. С. Олійник, Д. І. Ганич. — 5-те вид., перероб. і допов. — К. : А.С.К., 1997. — С. 343.
8. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. В. Стаписа, В. Я. Тація. — 4-те вид., перероб. і допов. — Х. : Право, 2010. — С. 173.
9. Магарін М. С. Загальна частина кримінального права (у схемах) : навч. посіб. / М. С. Магарін. — Х. : Одіссея, 2003. — С. 38.
10. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.] ; за ред. В. В. Стаписа, В. Я. Тація. — 4-те вид., перероб. і допов. — Х. : Право, 2010. — С. 173.
11. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления / С. А. Тарарухин. — К. : Вища школа, 1977. — С. 15.
12. Коржанський М. Й. Передмова до монографії А. В. Савченка «Мотив і мотивація злочину». — К. : Атика, 2002. — С. 4.
13. Савченко А. В. Зазнач. праця. — С. 112.
14. Кузнецова Н. Ф. Мотивация преступления и тенденции ее изменения / Н. Ф. Кузнецова // Вопросы советской криминологии : матер. науч. конф. — М., 1976. — Ч. 2. — С. 3—19.
15. Савченко А. В. Зазнач. праця. — С. 68, 69.
16. Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов (сост. : В. И. Тютюгин, А. А. Байда, Е. В. Харитонова, Е. В. Шевченко ; отв. ред. В. Я. Тацій). — Х. : Право, 2012. — С. 739.
17. Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим добувним промислом : монографія / К. М. Оробець. — Х. : Право, 2014. — С. 164.
18. Энциклопедия уголовного права. — Издание профессора Малинина. — СПб., 2005. — Т. 4. Состав преступления. — С. 745—747.
19. Дагель П. С. Неосторожность. Уголовно-правовые и криминологические проблемы / П. С. Дагель. — М. : Юрид. лит., 1977. — С. 61, 62.

20. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр : монографія / Н. В. Нетеса. — Х. : Право, 2013. — С. 201.
21. Борисов В. И. Зазнач. праця. — С. 319.
22. Зинченко Э. Н. Уголовная ответственность за нарушение правил безопасности горных работ / Э. Н. Зинченко. — К.—Донецк : Вища школа. Головное изд-во, 1979. — С. 79.
23. Борисов В. И. Зазнач. праця. — С. 319, 320.
24. Зинченко Э. Н. Зазнач. праця. — С. 69.
25. Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Г. С. Крайник ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого» ; наук. кер. В. І. Борисов. — Х. , 2011. — С. 119, 120.
26. Борисов В. И. К вопросу о сущности уголовно-правовой характеристики преступлений / В. И. Борисов, А. А. Пащенко // Уголовное право. — 2005. — № 3. — С. 11—13.
27. Нетеса Н. В. Зазнач. праця. — С. 198.
28. Архів Калінінського районного суду м. Горлівки Донецької області за 2003 рік. — Справа № 1-301/03.
29. Архів Васильківського районного суду Запорізької області за 2004 рік. Справа № 1-178/04.
30. Архів Київського районного суду м. Донецька за 2003 рік. Справа № 1-221/03.
31. Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны труда / В. И. Борисов — К. : УМК ВО, 1990. — С. 47.
32. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства про злочини проти безпеки виробництва» // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 8. — С. 15—19.
33. Борисов В. И. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою : монографія / В. И. Борисов, Г. С. Крайник. — Х. : Юрайт, 2012. — С. 170.
34. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. вищих навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко [та ін.] — К. : МАУП, 2004. — С. 63.
35. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9—13. — Ст. 88.

Крайник Григорий. Мотивы преступлений, совершенных по неосторожности.
 В статье проанализировано понятие мотива преступления как признака субъективной стороны состава преступления. Приведены аргументы в пользу научной позиции, что мотивы преступления как внутреннее побуждение к совершению преступления относятся не только к умышленным, но и к неосторожным преступлениям. Обоснована точка зрения автора, что классификация мотивов зависит от конструкции состава преступления.
Ключевые слова: мотив, субъективная сторона состава преступления, неосторожные преступления.

Krynik Gregory. Motives for crimes committed by negligence.

Problem setting. The motive refers to signs the subjective side of the offense. The motive of the crime — is internal motivation to commit a crime, the driving force of human behavior that determines the content and helps to reveal the deeper mental attitude of a person committed to. M. J. Korzhanskyy, A.V. Savchenko and some other scholars argue that crimes without motives absent, not even reckless.

Recent research and publications analysis. Research conducted motive for the crime scientists such as Y. M. Antonian, P. S. Dahel, I. M. Danshin, D. P. Kotov, O. M. Kostenko, N. F. Kuznetsova, V. V. Lunyeyev, A. V. Savchenko, M. S. Tagantsev, S. A. Tararuhin, I. G. Filanovskyy, I. Y. Foynytskyy and others. As for the reasons rash of crimes, they studied V. I. Antipov, V. I. Borisov, S. V. Hizimchuk, E. M. Zinchenko, I. P. Lanovenko, I. M. Tyazhkovaa and others.

A more precise definition of the crime motive as signs subjective side of the offense provided L. M. Kryvochenko, M. S. Maharin as it is understood the needs of practice. In turn,

determine the motive of the crime provided by A. V. Savchenko, in our opinion it is not clear and acceptable to pravozastosuvachiv, rather vague (motive — integrated mental creation ... it is not a mental process, ... psychic phenomenon).

Paper objective. Motive enables asking why a person has committed a crime. The motive answers the question: why people behave as they did in other circumstances.

Paper main body. Thus, the motive for the crime belongs to the signs of the subjective aspect of the offense. The motive of the crime — is internal motivation to commit a crime, the driving force of human behavior that determines the content and helps to reveal the deeper mental attitude of a person committed to.

Conclusions of the research. Motives inherent not only intentional, but reckless crime (the main motive of knowledge helps to explain why the offense was committed). The motives and actions determine the orientation given an opportunity to explain why it was committed, their precise promotes proper qualification of crimes.

For the first time proved that the motive for the crime classification depends on the design of the crime — the crime of material composition advisable to separate the three groups of motives: antisocial (harmful or low), socially neutral and socially justified; crimes of formal structure motives are divided into two groups: low or that have a low content (another name — anti-social or socially neutral). This socially justifiable reasons related, in our opinion, the only act as integral elements of a crime (and not another human behavior) and only the crimes of the material composition.

The motives of the crime as one of the circumstances that affect the sentencing should be clarified in each case the crime, because it helps establish mental attitude features to the perpetrator of the offense and its consequences. In addition, without motives of a crime verdict is not completely justified and in some cases where the crime motives contrary to the art. 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine «Circumstances, subject to proof in criminal proceedings» is not set and proved difficult to talk about the legality of the sentence, and to ensure adequate protection of human participants in the criminal process.

Abstract. The article analyzes the concept of motive for a crime as a sign of a mental element in crime. Arguments in favor of the scientific position that the motives of a crime as an inner criminal impulse are related not only to deliberate but also to negligent crimes. The author substantiates the viewpoint that classification of motives depends on the structure of the components of crime. Proper attention to understanding a motive for the crime commitment promotes adequate qualification of crimes.

Key words: motive, mental element in crime, negligent crimes.